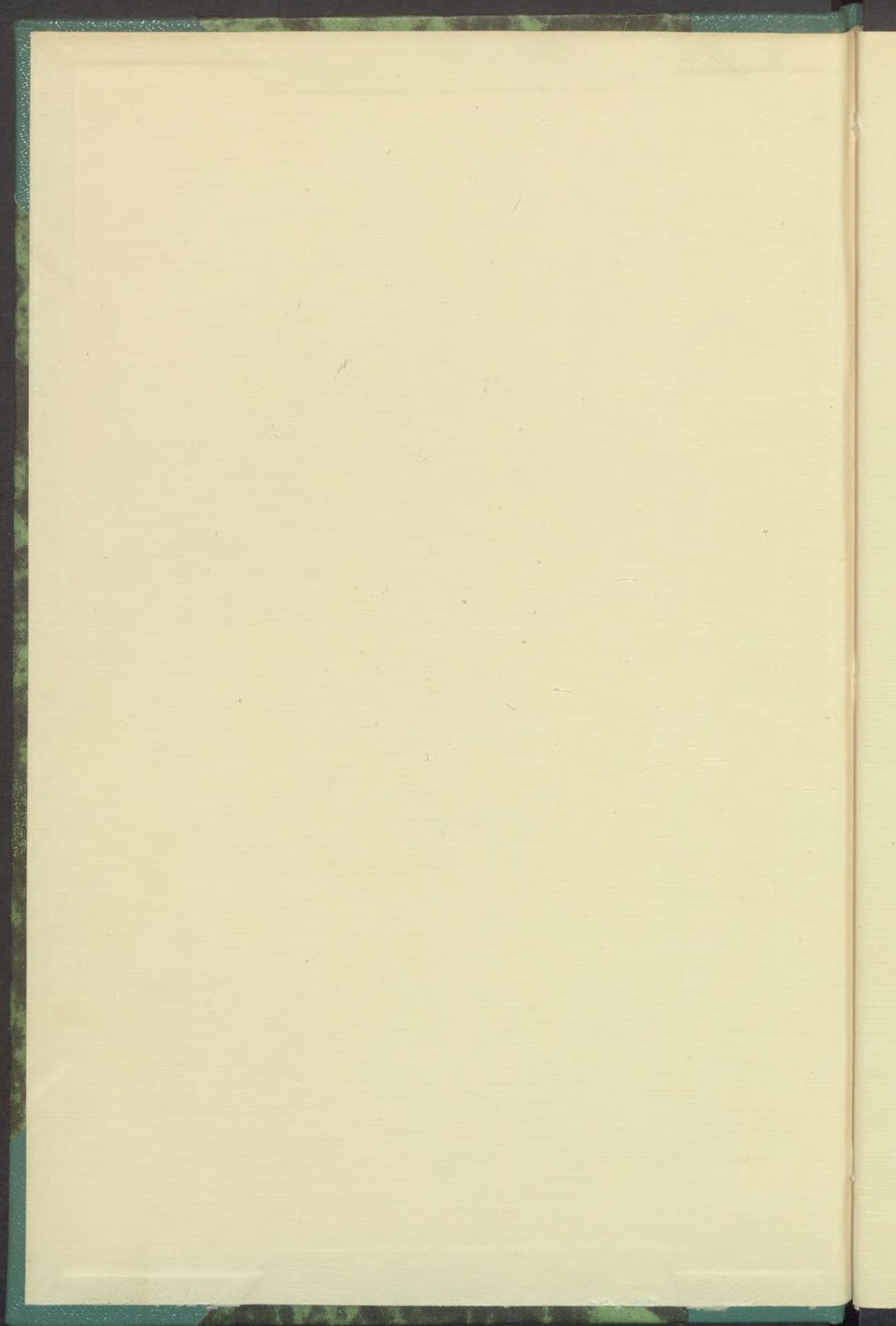
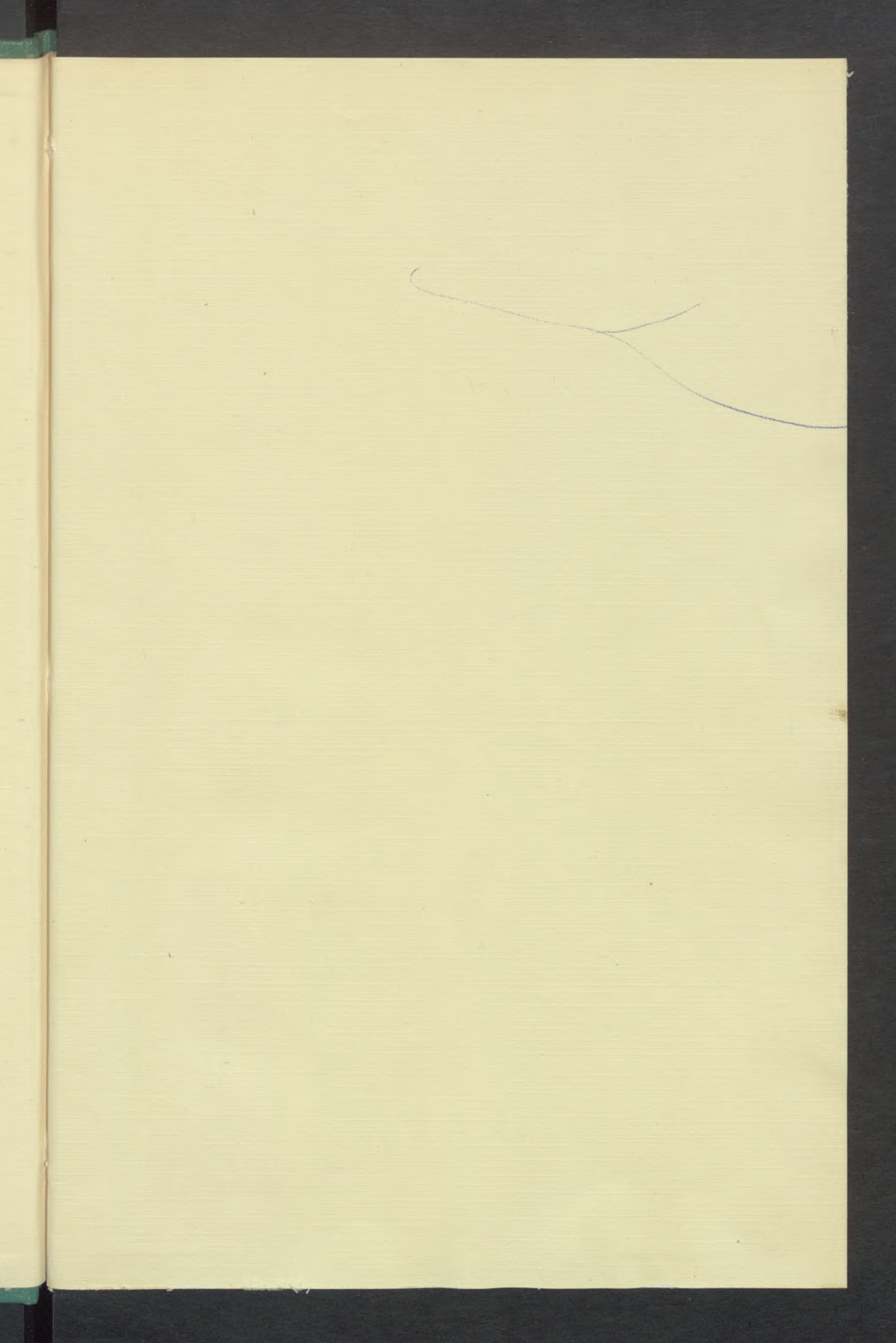
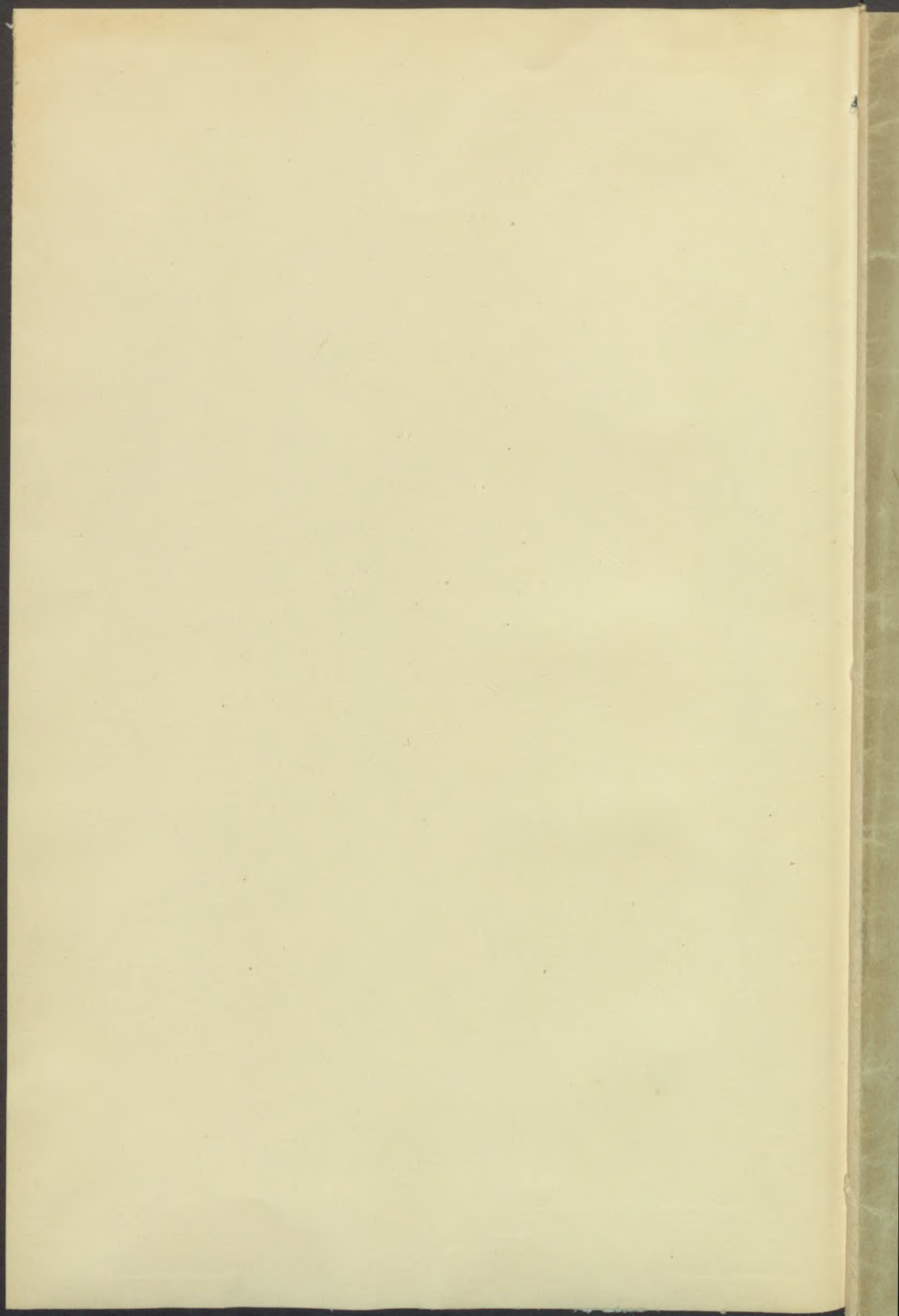

212.517

212517

ÚJABB VÁLASZ BIRÁLÓIMNAK

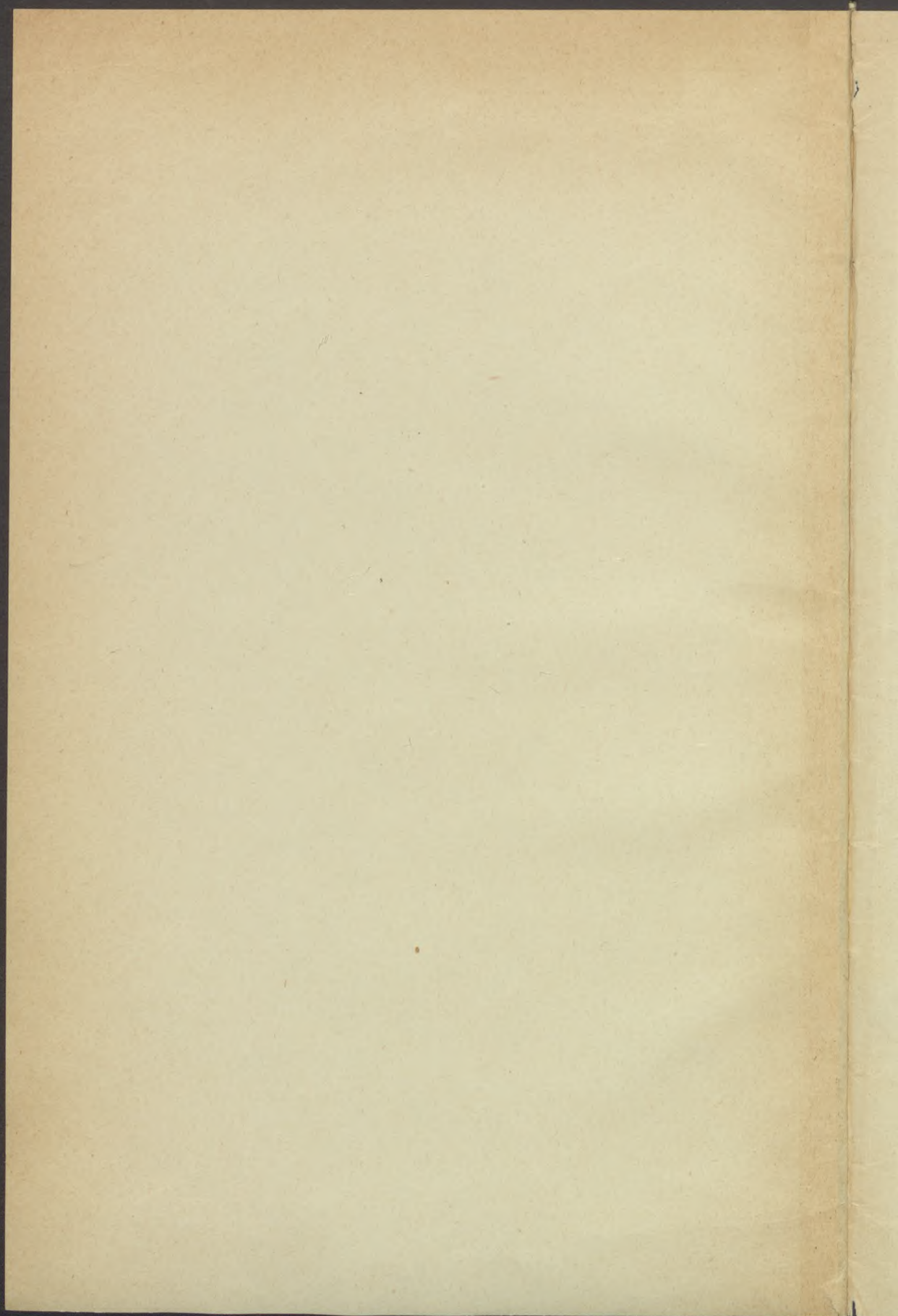
IRTA

SZEKFŰ GYULA

Ára 40 fillér

BUDAPEST, 1914. A SZERZŐ KIADÁSA

KÖTELES SZIGÉNY
FRANKLIN-TÁRSULAT

ÚJABB VÁLASZ BIRÁLÓIMNAK

IRTA

SZEKFÜ GYULA

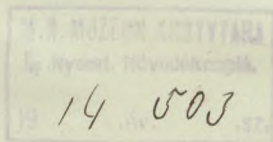
BUDAPEST, 1914. A SZERZŐ KIADÁSA

h
5757

Különlenyomat a Történeli Szemle
1914. évi 3. füzetéből

212517

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

Két hónapon át a magyar közönség egész áradatát olvasta és hallhatta hirlapi cikkeknek, megyei, városi közgyűlések, pártkörök, legényegyletek, asztaltársaságok és egyéb testületek nyilatkozatainak, melyek mindnyájan az én Rákóczi-munkámról mondták ki elítélő véleményüket. Nem olvastam meg, de azt hiszem, pár százra rúg azok száma, kik jónak látták ítéletükkel a nyilvánosság elé lépni. Én, kinek nagy lármával elítélt munkámról a magyar történettudomány legkiválóbb művelői, a nemzeti renaissance történetíróinak, Ipolyi Arnoldnak, Salamon Ferencznek, Pauler Gyulának, Szabó Károlynak, Szilágyi Sándornak tudományban és tisztességben utódai, a kiabáló elítéléstől meg nem félemlítve szokatlan elismerés hangján nyilatkoztak, — én, akit azon megtiszteltetés ért, hogy a történettudomány és történettanítás hivatott emberei munkám támadóival szemben a nemzeti hagyományok és a tudomány szabadsága megvédését tartották szükségesnek, önkéntes capitis deminutiót hajtanék végre magamon, ha a nyilatkozatok áradatára ügyet vetve, további tudományos munkámban gátoltatnám magamat. Viszont azonban kötelességemnek tartom azon támadásokra megfelelni, amelyek olyan helyről jönnek, a hol komoly tudományos érdeklődést és ítéletet kell feltételeznünk. A melletttem nyilatkozó és munkámat igazoló történetírókkal szemben a hajsztát megindító hirlap arra hivatkozott, hogy engemet olyan kitűnő történetírók ítéltek el, mint Márki Sándor, gróf Apponyi Albert, Ballagi Aladár, Apáthy István. Gróf Apponyi Albert hatalmas egyéniségének politikai és socialis jelentőségét tökéletesen méltányolva azt hiszem, hogy a M. Tud. Akadémiában könyvem dolgában tartott beszédei nem nyújthatnak részemről tudományos tárgyalásra alkalmat. Apáthy István, a ki tudtommal a kolozsvári egyetemen az állattan tanára,

több beszédben elítélte könyvemet, de mivel én nem értek az állattanhoz és a rokonszakokhoz, nem bocsátkozhatom vele polémiába. Maradok tehát saját kaptafámnál, a történettudománynál és a következőkben csak a két történetprofessornak, Márki Sándornak és Ballagi Aladárnak munkámat illető nyilatkozataival foglalkozom.

I.

Márki Sándor, Apáthy Istvánnak a kolozsvári egyetemen collégája, a «Magyarország» cz. napilap névtelen cikkeitől megindított felháborodás első rohamában, márczius 15-iki kelet alatt a következőképen nyilatkozott rólam és munkámról: * a szerzőt «*az új nemzedék egyik legkitűnőbb készségtű historikusának és ezt a könyvét is tudományosan megalapozott munkának tartom.*» A könyv «*azon tudományos művek közé tartozik, melyek gondolkodásra késztenek; s ez nagy érdeme. Ahhoz is joga volt, hogy szembe szálljon a Rákóczi-kultusszal, ha azt túlzottnak találta*» . . . «*könyvének tudományos értéke elvitázhatatlan.*» A szerzőre, a kit az Akadémia tagjának jelöltek, ezen könyvéért nem adja ugyan szavazatát, de úgy hiszi, hogy ha él, valamikor ezt a szavazatot még leadhatja reá. Végső conclusiója: «*kevesen vagyunk, szeretnünk kell egymást*».

Ezen bírálat megírására két héttel, talán ugyanazon a napon, mikor az nyomtatásban megjelent, a kolozsvári egyetemi hallgatók könyvem ellen gyűlésileg tiltakoztak, a rector és tanáraik jelenlétében és azok beszédeinek hatása alatt. Márki Sándor is jelen volt. Azt hihetnők, hogy a hírlapi cikkektől felizgatott, mert könnyen izguló fiatalságnak eléje lépett és felháborodva kiáltotta: «*Mit csináltok? Hisz ez, a kit ti meg akartok bélyegezni, az új nemzedék egyik legkitűnőbb készségtű historikusa; hisz az ő munkája azon tudományos művek közé tartozik, melyek gondolkodásra készítetnek! Hagyjátok abba, a mihez hozzáfogtatok, én mondom, a ti professortok, a*

* Megjelent az «Élet» folyóirat VI. évf., 13. számban, márczius 29-én.

kinek értenie kell a dologhoz. Kevesen vagyunk, szeretnünk kell egymást.» Azt hihetnők, azt várnók, hogy így beszélt Márki Sándor.

De nem így beszélt. *Ugyanarról a könyvről* röviden kijelentette, hogy semmi új sincs benne, egy csomó hibáját kiemelte, a könyvnek szerinte az az egy *«jó hatása van, hogy mégis egyszer ezt a nemzetet megmozgatja akkor, a mikor mindenki a nemzeti érzés ellen dolgozik.»* Örömmel látja végül, hogy az ifjúság documentálni fogja azt, hogy a nemzeti érzést másoktól sem engedi megtagadtatni. Az ifjúság pedig nem rontotta el professora örömét, hanem stante pede kimondotta, hogy a szerző *a magyar történelem legnemesebb alakját meggyalázta és magyar emberhez nem méltóan besározta; követelte a könyv elkobzását és forgalomból való kivonását s országos mozgalmat indított «e gonosz és ostoba nemzetellenes irat» ellen, «mely egyenesen megmértelyezi a lelkeket.»* (V. ö. M—g riportját 1914 márczius 31.)

A határozatot elfogadták s a gyűlés résztvevői emelkedett hazafiúi érzelmekkel osztak haza. Márki Sándor is. Én pedig törhettem fejemet, hogy a márczius idusi vagy a márczius végi Márki Sándornak higgyek-e, de azt mindenesetre megtanultam, hogy hogyan értsem ezt a szép mondást: *Kevesen vagyunk, szeretnünk kell egymást!*

* * *

Talán az első cikk írásakor, márczius közepén még nem olvasta Márki könyvemet s az idézett dicséreteket tisztán a fiatal-ságnak, a jövődónék munkás seniorokat gyakran jellemző szeretete mondta tollába? Azután pedig elolvasta talán a könyvet, meggyőződött róla, hogy gonosz és ostoba nemzetellenes irat és ezen új meggyőződéséhez képest ment el az ifjúságot az igaz úton, könyvem elítélésében, bátorítani?

De ezt sem találtam el. A könyvet saját vallomása szerint már karácsonykor elolvasta. Nézetének megváltozása nem magyarázható egyébbel, minthogy a hirlapoktól táplált felháborodás őt is magával ragadta s a helyett, hogy gondolkodott volna a mozgalom homályos eredetén, fiatalos lelkesedéssel ment az Apáthy István és egyéb szakemberektől felizgatott fiatalság közé. A fiatalság pedig megtapsolta megjelenését és szavait; a taps viszont olyan

hívásban, a hol az ember nem sok elismerést kap a tömegektől, van annyira erős hatással, hogy a tudományos gondolkodást elnyomva az érzelmek kormánya alá hajtja az ember lelkét. Így most én Márki Sándor személyes érzelmeire találván, amelyek még hozzá tudományos színezetű kijelentéseivel homlokegyenest ellenkeznek, akár felmentve érezhetném magamat Márki Sándorral, *a tudóssal* tovább is foglalkoznom, ha nem közölt volna munkámról egyéb nyilatkozatokat is. Az eddigiek *emberileg* voltak érdekes jelenségek, a következők *módszertanilag*.

«A M—g szerkesztősége azzal a kéréssel fordult Márki Sándor dr. kolozsvári egyetemi tanárhoz, a magyar történelem, különösen a Rákóczi-kor egyik legkitűnőbb ismerőjéhez: mondjon szigorúan objectív, tudományos véleményt Szekfű könyvéről, annak különösen Rákóczi és Thaly ellen irányuló főbb rágalmairól.» Most már ismervén Márki pállordulását, nem hiszem, hogy a szeretet nevében kiüzte volna a rágalmak iránt érdeklődő riportert. Nem, hosszú levelet írt az említett lapnak (M—g 1914 márczius 28.), melyben azon kevésbbé szigorúan objectív és tudományos megállapításból kiindulva, hogy ő maga II. Rákóczi Ferencz születése napján született, előbb Thalyról közöl hosszabb expectoratiót, majd pedig pontok szerint felel a szerkesztőség kérdéseire. «A szerkesztőségnek egyik kérdése, hogy igazak-e Rákóczi állítólagos szeretkezései? Hát először is, ott csak Szieniawszka hercegnő iránti szerelméről lehet szó. Ez igaz; maga a fejedelem is elismeri.»

Vajon mi történt most, mikor Márki erre a kérdésre így felelt? A szerkesztőség eléje adta Szekfűnek egyik rágalmát: Rákóczi lengyelországi állítólagos szeretkezéseit. Márki tudománya egész tekintélyével visszautasította a rágalmat és megállapította, hogy Rákóczinak csak Szieniawszkával volt viszonya. Ez eddig rendben van. De vajon ki beszélt lengyelországi szeretkezésekről? Én soha, én azt mondtam, hogy Szieniawszkával volt viszonya. * *Lengyelországi szeretkezésekről* csak a rágalmakra kíváncsi szerkesztőség beszélt. Márki visszautasít egy rágalmat.

* «Később a lengyel hercegnével éveken át viszonyban volt,» munkám 25. l. A 18. sz. jegyzetben a danzigi «kis» Fanieche-t illetőleg egyetlen szót sem szólok magam, hanem megjegyzés nélkül közlöm — Márki Sándor szavait! Megkérdezhetem Márkit, hol olvasta könyvemben azt az állítást, amivel leginkább izgatták a hazafias

mat, melyet én nem mondtam és megállapítja szószerint azt, a mit én mondtam.

A másik kérdés a párisi kártyabarlangot illeti. Márki tagadja azt, hogy Rákóczi tudott volna a kártyázásról s megjegyzi, hogy Mouton adatait ő is ismerte *«melyeknél többet Szekfü sem ismert.»* Ezzel szemben megállapítom, hogy művem 342. lapján közöltem Pentenriedter 1715 decz. 15. jelentéséből a kártyázást illető részletet, amelyet Márki Sándor tudtommal soha és sehol sem említett. Azt mondja továbbá, hogy a D'Absac és Péan-féle dolog óta, tehát 1713 óta a kártyabarlangról *«nincs többé szó sem Moutonnál, sem az egykorú lapokban, sem a mémoires-tróknál.»* Megállapítom, hogy művem 341. lapján, épen Mouton után idézem Brenner 1716. évi kérvényét, melyben a játékról mint folyó dologról beszél. Megállapítom, hogy Pentenriedter adata is 1715-ből, tehát 1713 után való. Ebből világos, hogy Márki ezen felelete nem nevezhető a kérdés tudományos megvilágításának. Egyszerűen ignorálja a kritizálandó adatokat.

«Az utolsó kérdés — így folytatja Márki Sándor — az, hogy Szekfünek a későbbi tatár-módon való betörés tervére vonatkozó állításai és forrásai valók, hitelesek és elfogadhatók-e a történettudomány által végérvényesen bebizonyított tényeknek? Könyvem III. kötetének több helyén bizonyítom, részben a Thaly által is ismertetett adatok alapján, hogy Rákóczi épen azért nem ment bele a török-osztrák háborúba, mert nem akart Erdélyre zúditani tatárokat; s el volt keseredve, mikor 1717-ben mégis megtörtént a tatárok betörése. Neki abban sem volt semmi része.» Márki itt ismét rágalomnak nyilvánítja azt az állítást, a mit a rágalmakat tudakoló szerkesztőség az én nevemben ad eléje, de a mit én soha sem mondtam s a miről szerkesztőségi titok, hogy honnan ered. Ime művem 93. és 94. lapjáról bizonyságom:

«Rákóczi utasításában meghagyta követeknek, hogy a szerződés megkötése előtt semmiféle ígéretbe ne bocsátkozzanak s a szerződésbe vétessék be, hogy Magyarország és Erdély elfoglalható részei nem török pasalikká teendők, hanem neki adandók át és hogy a porta pénzösszeget adjon neki külön magyar had-

ifjúságot, hogy t. i. Rákóczi felesége betegágyától rohant lengyel szeretői karjaiba? Ő nagyon jól tudja, miről van szó a Confessióban, s hogy a szerkesztőség kérdése nem alapszik a tényálláson.

test alakítására. Eszterházy proclamatiójában is benne volt az ígéret, hogy a hozzája álló «confederáltak» nem török vagy tatár vezetés alatt, hanem külön magyar hadtestben fognak harczba menni. Ugyanerre a gondolatra jut Rákóczi is. Ez lett volna a legegyszerűbb megoldása annak a kényes kérdésnek, hogyan induljanak jó keresztények a pogány sereg kereteiben háborúba. Eszterházy nem tarthatta meg ígéretét, az ő gyűlevész kozáklengyel-magyar csapatja tatároknak lett sereghajtója s a beszercei betörésnél minden önálló hadi működésről kénytelen volt lemondani. Rákóczi — mint látni fogjuk — mindvégig hű maradt ezen felfogásához s ennek érdekében készebb volt visszafordulni Törökországból, semhogy török vezetés alatt küzdjön Magyarország ellen. Azt ő sohasem tette volna meg, hogy tatár horda mögött és belévegyülve induljon keresztény ország, még kevésbbé saját faja, a magyarság pusztítására. A grosboisi magányban az Istenével való kibékülés megedzette lelkét a világ keserőségei közepett és felverte olyan csábítások ellen, melyeknek sikamlós útján lelke tisztasága szenvedett volna. Rákóczi ebben a kérdésben egy fejjel kimagaslott tábornokai sorából.»

De hogy tábornokai sem voltak olyan rosszak, ezt is megláthatta volna Márki könyvem 100. lapján: *«A szegény tábornokok, a kik nem tudták sohasem levetni magyarságukat, bizonyára megkönnyebbülve sóhajtottak fel a belgrádi diadal hírére, hogy legalább ennek is vége van és a dolog rájuk nézve mégsem végződött oly tragikusan, mint végződhetett volna, ha török győzelem esetén a nagyvezir uszályaként diadalmenetben kell bevonulniok rombadólt magyar városokba.»*

Mindent összevéve, Márki Sándor egyszerű szövegkritikai tévedést követett el. Eléje adtak pontokat azzal az állítással, hogy ezeket én mondom. Elmulasztotta megvizsgálni ez állítás helyességét, nem vette kezébe könyvemet, nem nézte meg, hol mondom, valóban mondom-e én az incriminált dolgokat. E helyett egyszerűen elítélte az állításokat és röviden körvonalazta a nézete szerint helyes tényállást, különösképen ugyanazt tartva helyesnek, a mit én valóban mondtam. Én kiemeltem, hogy Rákóczi távol állt a tatár betöréstől, a szerkesztőség Márki elé járult panaszra, hogy én a tatár módra való betörés tervét akarom a tudományba becsempészni; Márki erre kijelenti, hogy Rákóczi távol állt a tatár betöréstől.

Hát ez, mint mondtam, egyszerű szövegkritikai tévedés. Hogy mennyit ártott azonban az akkori viszonyok között az «új nemzedék egyik legkitünőbb készültségű historikusának» (ez én volnék), hogy Márki Sándor tekintélye egész súlyával olyanokkal vádolta, a miket ő sohasem állított, az nem ide tartozik. Ennek megítélése Márki Sándor igazságérzetét illeti. De hogy tudományos múltjával hogyan tartja összeegyeztethetőnek ezt a bizonyíték nélküli állítását: *«Hiszen a Vigouroux- és D'Andrezel-féle iratokon kívül (amiket már Thaly is ismert) más levéltári anyagra alig hivatkozik, pedig a bécsi cs. és kir. udvari levéltárban . . . mint a levéltárnak egyik tisztviselője, tömördek új adatot talált volna»* — ez, remélem, nem fog az ő titka maradni. A mi anyagot én ott találtam, azt könyvem jegyzeteiben megtalálhatja, hisz teli vannak az udv. levéltár anyagára való hivatkozással. Hirlapi támadásokban folyton azt hangoztatták, hogy én császári kémjelentésekből merítettem. (értsd: császári követek jelentései, a mik az udv. levéltárban őriztetnek). Ha Márki Sándornak ez még mind kevés, remélem, publikálni fogja az udv. levéltárból való előttem ismeretlen anyagát. Addig azonban állítását nyugodt öntudattal visszautasítom.

* * *

El kell ismernem azonban, hogy a márcziusidusi cikk megírásakor még keze ügyében tartotta könyvemet. Nem mintha bármiféle állításom czáfolásába bocsátkozott volna, nem mintha bármiféle tárgyi tévedésemet kijavította volna — pedig bizonyára lehetnek tévedéseim, bár a hajsza során nem is tudtak egyet sem kideríteni. Nem, Márki Sándor nem az eddig szokásos módszereket alkalmazta könyvem bírálatában, még akkor sem, mikor az érdeklődő szerkesztőség kérdéseitől nyugodtan dolgozhatott volna. Kezébe vette könyvemet és kiírta belőle nagy szorgalommal — azon szavakat, melyeket a mondatban jelzőknek neveznek. Mikor ezzel készen volt, mély felháborodással tudatta egész Magyarországgal, hogy én ezen jelzőkkel Rákóczi alakját csúfoltam meg. Hogy én «hebehurgyának», «karrikaturai módon egyszerűnek», «nevetségesnek», «idegrohamokban szenvedőnek» stb. stb. neveztem a fejedelmet. Mikor a tőle kiczédulázott listát láttam, magam is megijedtem. Soha sem gondoltam, hogy a jámbor jelzők ilyen veszélyesek lehetnek.

Mindenesetre megtisztelőnek tartanám, hogy ezen új kritikai

módszer, a *«jelzőhorgászó» «mondattani módszer»* először az én könyvemen próbáltassék ki, ha nem volnának komoly aggodalmaim a módszer helyessége iránt. A jelzők ugyanis az összefüggésből kiszakítva a szerző intencióival homlokegyenest ellenkező képet adnak. Ime egyetlen példaként a *nevetséges* jelző. A nagyvezir, a ki Rákóczinak szomorú helyzetével rosszhiszeműen visszaélt, *nevetett* a fejedelem kívánságain. Ha Márki megelégszik az eddigi kritikai módszerekkel, akkor utána néz a dolognak és látja, hogy itt a francia követ (tehát nem is «császári kém») jelentését használtam, a ki szó szerint ezt írta *«Le Grand Visir ajouta, en riant...»* (Kiadva Hurmuzáki, *Doc. VI. 255.*). Én tehát itt nem jelzőt csináltam, hanem elmondtam egy tényt, egy szomorú tényt, melynek felismerése nekem magamnak fájdalmas volt, a mit Márki, mondattani módszere nélkül, ha nem veti meg az értelem vizsgálatát, maga is észrevehetett volna abból, hogyan rajzoltam a konstantinápolyi diplomaták ellenséges magatartását: «Hogy erdélyi fejedelemségében hazája, Magyarország javára akar élni, a fejedelmi kötelességnek vallástól szentesített, magasztos felfogása értelmében, ezt senki sem gyaníhatta a tehetetlen makacssággal fejedelemségébe kívánczozó szegény száműzöttről. Erdélyi fejedelmi esküjének parancsszavát sem értette senki más rajta kívül. A grosboisi napokban vallásos patinát nyert országkeresés ily módon tűnt fel a konstantinápolyi idegen világban javíthatatlan kevélységnek, rosszul alkalmazott, kicsinyes, nem egyszer nevetséges hiúságnak. A fejedelem egyedül állott ott a szivárvány színeiben pompázó napsugaras portán s lelkére a végtelen elhagyottság köde kezdett aláereszkedni. A nagyvezir pedig nevetve beszélt furcsa kívánságairól...» (művem 179—180. ll.)

Ezek a sorok világossá teszik, hogy Rákócziban *nevetséges* hiúságot nem én, hanem a konstantinápolyi idegen világ talált. Ezért az állításért még mindig joggal hibáztathatna Márki Sándor, ha a *nevetséges* szót hiú, kontár stilművészkedésből használnám és nem volna meg annak a francia követ hiteles jelentésében teljesen kielégítő kritikai alapja. Rákóczin nevettek ellenséges idegenek, ez be van bizonyítva s ezt én elmondom. Hozzáteszem: részvéttel és megértéssel mondom el. Ha azonban Márki Sándornak bármilyen kételyei vannak, tessék neki kimutatni, hogy a francia követ előadása nem hiteles és hogy a nagyvezir nem nevetett. Ez vagy sikerül neki, vagy nem. Ha nem

sikerül, még mindig találhat egy rémediumot, hogy a nagyvezir nevetése ne hallassék el Magyarországra, a hol úgylátszik a nagyok tisztelete gyöngye lábon áll és minden messziről jövő szellő megingatja. Ez az egyetlen rémedium: tudományos múltjában szerzett tekintélyét használja fel arra, hogy valami módon *megtiltassék a szomorú valót tartalmazó történeti kútfők felhasználása*.

Mindez még komoly és méltányos eljárás lehetne. De az imént idézett szövegemből a *neveléséges* jelző kiragadása s annak hasonló kínos hatású, de ugyanily igaztalanul kioperált jelzőkkel egyetemben való bemutatása az ország színe előtt, napilapban és folyóiratban (Mg. id. h., Élet 389. l.): ez, ha laikus ember, politikus, újságíró csinálja, politikai fogás lehetne, de tudós professortól legalább is tudományellenes és ennél fogva megkérdőjelezhető eljárás, melyre komolyan alig lehet reflectálni.

* * *

Nem szívesen írtam le az eddigieket. Sokkal jobban szerettem volna, ha Márki Sándor komolyabb érvekkel tisztelte volna meg munkámat. Végig tekintek a könyvemmel foglalkozó egy negyedéves papirproduction. Istenem! csak egy adatommal foglalkoztak volna komolyan! csak egyetlenegy kútfőmről mutatták volna ki, hogy nem hiteles, hogy azt nem szabad használni! Márki Sándor meg lehet róla győződve, hogy ha a franczia követnek *en riant* kifejezését tévesnek bizonyítaná, nekem nagy örömet szerezne. De a míg komoly tudományos kritikával nem lépnek fel, — s közöttük azt hittem, hogy ezt Márkitól várhattam volna első sorban — addig az a szomorú történet, a mit Rákóczi-ról kellett nyujtanom, valóság marad. A jelzőkkel együtt, ahogy azok az *összefüggésben* állanak.

Még egy szót! Márki Sándor, számtalan történeti munka szerzője, egész tanárgeneratio nevelője, társadalmi körökben közismert nevű tudós, az én munkámról több alkalommal, lehető legnagyobb közönség előtt, elítélőleg nyilatkozott. Támaszkodott pedig ebben a most jellemzett jelzőket kioperáló módszerre. Ha egyéb nem, de az az előnye megvan e módszernek, hogy könnyen el lehet sajátítani. Márki Sándor, a közismert tudós, ezen methodus alkalmazásával gyorsan iskolát csinált. Csak méltányos dolog, hogy az iskola productiójáért is ő viselje a felelősséget, nem előttem, hanem az utókor előtt. Ime néhány példa:

Művem 323. lapján ezt írtam: *«A fejedelem öreg volt és a tevékenykedés, a Habsburg-háború szítása évtizedek óta kenyere. Mátyás király dicsősége bizonyára nem merült fel a száműzött lelkében, mely már régóta elszokott a mindennapi kívánságokon túl is gondolkodni. Bonneval terve azonban ellenállhatatlan erővel ragadta meg, mert kilátást nyújtott a száműzetés keserű helyének, Rodostónak elhagyására.»* Ezen passusra idéző Márki, mikor a jelzők első felsorolásában (Elet 389. l.) így szól: *«az öregség hangoztatása Rodostóban (323. l.) mi mást jelentene egyebet, mint senilis dementiát?»* Mindenesetre meglepő szómagyarázat s ha nem Márki írná, azt hinném, hogy Rákóczinak valamely halálos ellensége találta ki. Ez azonban mégis csak a mester, de most jön a merész tanítvány. Az *«Alkotmány»* cz. napilap április elseji számában azt tudatja olvasóival, hogy én Rákóczi *«senilis gyöngeségeiről»* beszélek, így, idézőjelben, mintha munkámból venné egyéb hasonló értékű citatumokkal. Most elképzelheti Márki Sándor, hogyan ment tovább a hír a vidéki társaskörökben és iparosegyesületekben! Én Rákóczit öregnek mondom (szégyen ez?), Márki már azt állítja, hogy senilis dementiában leledzőnek tartom, a riporter pedig már idézi is a *«senilis gyöngeségeket»*, — vajon nem sikeres és gyors módja-e ez a tudomány népszerűsítésének? A ki pedig még nem tudja, hogyan alakul ki manapság a közvélemény, az vegye szívesen és okuljon e kis adalékból.

Másik példa: Rákóczi folyamodásáról azt írtam: *«Eugén sziklaszilárdan meg volt győződve, hogy Rákóczi kérelme nem egyéb álnok tettetésnél,»* majd megemlítettem, hogy *Eugén szemében Rákóczi mindig egy «rebellis, a megátalkodott gonosztevők leggonoszabbika volt,»* — támadóim örömmel constatálják: Szekfű Rákóczit álnok tettetőnek, gonosz rebellisnek nevezi.¹ Mindenki elhiszi. Persze, hogy idézőjelbe teszik. Feszítsd meg!

Vajon örvend-e Márki Sándor gyors felfogású tanítványainak?

És viseli-e a lelkiismereti felelősséget módszertani példaadásának következeiséért?²

¹ Ez adatokat felhasználta már az *«Igazságot Szekfű Gyulának»* cz. névtelen röpirat. Győr, Wolf Gyula könyvkereskedő bizománya.

² Márki Sándor a *Budapesti Szemle* f. évi májusi számában is közölt egy cikket *«A száműzött Rákóczi»* címmel, velem való polémia

II.

Márki Sándor volt az egyik számbaveendő történetíró, a ki ellenem nyilatkozott. A másik Ballagi Aladár. Hirlapoknak adott nyilatkozataival nem foglalkozom, az egyikről maga is kijelentette pár nappal később, hogy szavait nem pontosan adták vissza az illető hirlapban. Csupán azt emelem ki, hogy a hajsza legelső napján, márczius 11-én kinyilatkoztatta, hogy engem *a középkori történet hivatott és eredményes munkásának* tart, de az újkori történetére nincs *se elég előkészülete, se elég hivatottságom*. *«Most így, hirtelenében, elég annyit említenem, hogy teljesen fonákul és egyoldalúan ítéli meg a Habsburg-ház világtörténelmi helyzetét, a miből következik, hogy Rákóczi szerepét sem értheti meg.»* (M—g 1914 márcz. 11.) Azaz Ballagi, mint az újkori történet tanára saját tudománya szempontjából a szükséges niveau alattinak tartotta munkámat. Így tehát érdeklődéssel vártam az Akadémiában hirdetett felolvasását, abban a reményben, hogy a Habsburg-ház világtörténelmi helyzetét illető tévedéseim ki fognak derülni. Május 11-én végre, miután két hónapig kétségben hagyta a tudós világot, megtartotta felolvasását, melynek szövege a M—g május 17., 19. és 20. számában nyomtatásban is megjelent.* Lássuk a következőkben művem, azaz személyem ellen való kifogásait.

Az elsőt *«A mintakép»* címmel látja el. Szerinte én a tör-

nélkül, tisztán saját nézeteit állítván össze Rákóczi száműzetéséről. Constatálom, hogy 1. a Confessio és néhány egykorú levél felhasználásán kívül a teljes irodalmat és levéltári anyagot és összes újabb ismeretünket ignorálja; 2. a Kossuth-féle emigratiót illető személyes érzelmei fonadékán át (Kossuth tanácsokat adott neki, hogyan művelje a tudományt, id. h. 177. l. szerint) nézi Rákóczit. Az egész cikk újabb bizonyosága könyvem állításának, hogy ő *«a Rákóczi-cultustól inspirált költői felfogással adja elő az eseményeket.»*

* Úgy hallok, hogy a felolvasás bővítve fog az Akadémia kiadásában megjelenni. Remélem, hogy ha ez újabb szövegben régi felfogása meg is marad, de jelen cikkemben kiderítendő tárgyi tévedéseit (pl. Mouton mint elzüllött író, — én mint A. Franceról két cikk írója stb.) ki fogja javítani. — A mennyiben bővítései tudományos természetűek lesznek, fentartom magamnak a rájuk való reflectálás jogát.

ténetírásban a francia skeptikusok tanítványa vagyok, mintaképem pedig a legújabb skeptikus, Anatole France. Mondhatnám ugyan, hogy ilyen mintaképpel nehezen lehettem volna a *középkori történetnek hivatott és eredményes munkásává*, a minék Ballagi két hónappal azelőtt szíves volt nevezni, mert hisz tudjuk, hogy a francia skepsis éppen a középkorral szemben szokott legelfogultabb lenni. De nézzük közelebbről, mit mond az én elődeimről Ballagi, a kit a budapesti egyetemi polgárok abban a felhívásban, melyet a *«történelmi múlt sirrablója, Szekfü Gyula és az Akadémia»* ellen éppen április 1-én tartandó gyűlésre bocsátottak ki (M—g 1914 márczius 31.), a *«magyar történetírás ragyogó büszkeségének»* nevezték.

Ezt mondja: *«Szerzőnket (engemet) hajlamainak homogeneitása hozta össze az új francia úgynevezett «kétlelkű» skeptikusokkal. Azzal az iránynyal, melyet Montaigne és Voltairenek korunk szelleméhez idomult epigonjai, Paul Bourget és főleg Anatole France terjesztettek el az egész újabbkori irodalomban.»* Megütődtem és megakadtam az olvasásban. Bourget és A. France együtt, mint egy és ugyanazon irány hívei! Itt sajtóhiba lesz. Utána néztem a Ballagi felolvasásáról készített stenogrammban, azzal a nyugodt bizalommal, hogy a magyar történetírás ragyogó büszkesége ezt mégsemondhatta, legfőlebb a M—g interpolálhatta. Nem, a stenogrammban is ugyanúgy van, mint a nyomtatásban. Kiábrándulva kellett feltennem, hogy Ballagi valóban nem ismeri vagy Bourget-t, vagy A. France-t, vagy egyiket sem. De honnan vette ezt a téves nézetet? Nem volt nehéz ráakadni. Ballagi forrása itt azon nyilatkozat, melyet egy a névtelenség homályában bujkáló «tekintélyes akadémikus»-tól közölt a M—g ápr. 5-iki száma. Ez az úr a névtelenség leple alatt engem sváb szülők gyermekének declarált, néhai tanáromat, Mika Sándort cseh származású történelmi nihilistának nevezte és constatálta, hogy egyikünk sem értheti meg a magyar nemzet lelkét. Kegyelettelen rút támadása önmagát jellemzi. Ez a «tekintélyes akadémikus» (mi minden terem nálunk szép Magyarországon!) először tett meg engem a *«francia pessimisták, Renan, Anatole France és Bourget»* tanítványának. Tudatlanságán nevettem; végre is, anónym tudatlanság egy újságcikkben, — ehhez hozzá vagyunk szokva. De Ballagi az Akadémia színe előtt állította ugyanezt, egészen a «tekintélyes akadémikus» nyomdokain járva, még ez írók «kétlelkűsége» kiderítésében is

követi a derék névtelent — nem félvén, hogy az Akadémiában, hallgatói közt mégis akadhatnak, a kik olvasták e «pessimisták» munkáit. Forrását követte abban is, hogy Francénak Jeanne d'Arcról szóló munkája lett volna az én legközvetlenebb mintaképem. Ballagi ehhez még a Pingvinek szigetét csatolta.

Egész előadásához két megjegyzésem van. Felolvasása és a «tekintélyes akadémikus» nyilatkozata egyaránt abban a hibában szenved, hogy az én feltételezett mintaképeimet erre az esetre nem tanulmányozták eléggé. Mert, hogy legyek én France tanítványa, mikor Bourget-é vagyok? Hogy legyek Voltaire-é, mikor Renan-é volnék? Csekély fáradság lett volna, ha csak a *Disciple*-t veszik kezükbe és megtudják, hogy Bourget épen a morális felelősség követelményének a harczosa, tehát olyan ellentétben van France-szal, akárcsak a tűz a vízzel. A *Psychologie Contemporaine* köteteiből látták volna, hogy Bourget Taine tanítványa, követője, utánzója, annyira, hogy néha saját eredeti tehetsége szenved az utánzás alatt. De ha már nem akartak az én szegény munkám ledorongolása céljából könyveket olvasni, az újságokból is észrevehették volna, hogy ez a Bourget jó barátja volt a szerencsétlen véget ért Calmettenek, a *Figaro* szerkesztőjének s a tragédia idején is épen nála volt. A *Figaro* pedig nem épen A. France eszméit és irányát propagálja!

De vajon ha ilyen járatlanságot tanusítanak a modern francia irodalomban, mit higyjünk következtetéseikről, hogy az én történetírói mestereim e Montaigne-Voltaire-Renan-Bourget-A. France-féle, a valósággal komikus ellentétben megconstruált sorozatban keresendők? Nem folytatom e sorozat kritizálását, minden hozzáértő tudja, hogy Renan is csak a felületes, hallo-másból és nem munkái olvasásából táplálkozó iskolai kritika állíthatja ide. Nevetséges volna, ha A. France működését és philosophiáját védeni szándékoznám azon támadások ellen, melyekben említett két szakemberünk részesíti. A magyar culturára is compromittáló volna, ha szükségét éreznők, hogy Bourget-t és France-t Ballagival szemben helyes világításba helyezzük. A M—g azt követelte, hogy Ballagi előadása német nyelvre fordíttassék. Szívből kívánom, magamnak sincs hőbb vágyam a saját igazságom kiderülése érdekében, csak attól félek, hogy a magyar tudományt és Akadémiát compromittálná közzététele. Jobb az ilyen, ha itthon, entre nous marad. De addig is, míg a M—g kívánsága valahogy mégis realizálható volna, nagyon kérem, esetleg a

Revue de Hongrie szerkesztőségét, hogy «történetírásunk ragyogó büszkeségének» tapsokkal honorált felolvasásából a Bourget-t és A. France-t illető részeket francia nyelven közöljék. Lehet, hogy olvasása után a két francia író náluk szokásos udvariasságból kötelességének fogja tartani az egymás irányával való kibékülést, s már ezután duettben fognak pessimistáskodni és világot rombolni.

Másik megjegyzésem: ha a kritikus nem ismeri az összehasonlítható objectumokat, mérget vehet rá, hogy hasonlítása tévedés lesz. Bourget, Renan, France ismerete nélkül nehezen bizonyítható, hogy én tanítványuk vagyok. Viszont ha az én munkáimat sem ismerik, ugyanazon eredményre számíthatunk. Ballagi azt írja: «*Szerzőnket (engem) annyira meghatotta (A. France), hogy két tanulmányt is írt róla*». Kiemelem, hogy egyet irtam, a Budapesti Szemlébe és azt sem meghatottságból, hanem abból az alkalomból, hogy France egy közfeltűnést keltő *történeti* munkát írt. Ez az állítás tehát *ferdítés*. És ez egyetlen tanulmányomnak is az a végső conclusiója, hogy A. France *igaztalanul* vádolta meg Jeanne d'Arc személyét és tiszta indítóokait. Ezt a conclusiót, mely egymagában kizárja azt, hogy A. France-től tanultam volna a történetírást, a két akadémikus, Ballagi és a «tekintélyes», jónak látták elmellőzni, pedig ez utóbbi, a «tekintélyes» mindazt, a mit francia irodalmi dolgokról közöl, az én említett cikkemből vette; így az A. France-idézetet, melyet fejemre olvas, így a kettős lélek emlegetését, sőt bátor vagyok azt hinni, hogy szegény Bourget is egyedül annak köszönheti a pessimisták sorozatába kerülését, hogy említett irodalomtörténeti munkáját cikkemben idéztem. A jámbor akadémikus azt hitte, hogy a kit én idézek, az csak gonosz pessimista lehet. Ballagi pedig gyanutlanul követte tekintélyes confrère-jét.

Bourget, Renan, A. France ismerete lényegesen összefügg az újabb francia irodalom és ebben a történetirodalom ismeretével. Az ő philosophiai és politikai álláspontjuk nélkül a modern francia történetírás újabb jelenségei is csak töredékesen érthetők meg: Aulard, Jaurès munkássága, a Taine követéséért folytatott harcz stb. Ballagi bizonyára hallott ezen jelenségekről. Évtizedes tanári pályája alatt gyerekjáték lett volna neki, hogy a «pessimistákat», a «skeptikusokat» illetőleg correct nézetekre tegyen szert. Magam részéről végtelenül sajnálom, hogy e kérdést nem méltatta nagyobb figyelemre, mielőtt felfedezésével, az én skeptikus

történetírói neveléssel előállott volna. Azt hiszem, hogy felfedezését irodalomban járatos emberek az én mostani megállapításaim előtt is *non sensnek* tartották. Még csak azt említem meg, hogy A. France után Strindberggről is készültem írni, az *ó történeti miniature*-jeivel kapcsolatban. Szerencse, hogy nem írtam meg. Most a nőgyűlölő svéd költő hatását keresnék rajtam!

* * *

Ballagi concedálja, hogy a szerző «fiatal ember létére tud még élvezni» (Széchenyi Akadémiáját felette érdeklő megállapítás!) és ezért a skepsis nálam kettős élvezetre vezet: az imperialismus cultusára és a nemzeti irány lenézésére. Mindenesetre különös hedonikus érzések! Lássuk mindkettőt.

Az imperialismusról az akadémikus környezethez illően tekintélyes neveket sorol elő: Manu, Hobbes, Droysen, Seillière s még néhány francziát és angolt említ. Azt mondja: *«szerzőnk az említettek közül egyikhez sem tartozik.»* Kérdhetném: akkor minek sorolja fel ezeket avagy miért *csak* ezeket? Droysentől különben iparkodtam tehetségem szerint sokat tanulni, az igaz, hogy nem imperialismust. Ezt azt hiszem, még senki se tanulta tőle. Mindamellettt köszönettel veszem, hogy nem declarál épen Manu tanítványának. Hová tartozom tehát? Ime: Bossuet tanítványa vagyok, mivel Ballagi ezt mondja rólam: *«Az ő eszménye VI. Károly imperialismusa, mely viszont Bossuetnek 1669-ben Politique tirée de l'Écriture sainte című dogmatikus elméletén alapszik.»* Megvan tehát, heuréka! Előbb a gonosz, istentagadó, republicánus Anatole France tanítványa voltam, ki lábbal tiportam minden tekintélyt, a ki kifiguráztam az emberek cselekedeteit; most pedig a szent püspök, Bossuet híve vagyok, az ő elmélete az eszményem, vele együtt esküszöm arra, hogy az embereket isteni jogon, vallási és világi dolgokban egyaránt fenséges tekintélyvel kormányozzák a királyok s vele együtt kiáltok, természetesen VI. Károly császárra, Rákóczi ellenfelére kacintva: «Királyok, ti istenek vagytok.» *

* Ballaginak ezt a megállapítását bátor vagyok Landauer Béla úr figyelmébe ajánlani, a ki egyszerűen, közelebbi meghatározás nélkül materialistának nevezett el. Ha jónak látja, most Ballagi megállapítását tekintelbe véve elhelyezhet valahol Bossuet és a materialisták között. A mi engem nem túlságosan érdekel.

Mindennek lehetne valami értelme, ha Ballagi azt mondaná, hogy én *előbb ez voltam s azután emez* lettem. De nem, szerinte *egyidejűleg* vagyok skeptikus rationalista és Bossuet, a tekintély védője «dogmatikus elméletét» eszménynek tartó «imperialista» és szerinte mindezen nézetek *együtt* nyilvánulnak könyvemben. Azt hiszem, mindenki belátja, hogy itt Ballagi két különböző oldalról elindulva két egymást tökéletesen kizáró eredményre jutott. Akár nem is foglalkoznám tovább ezen újabb felfedezésével, melyet oly hangulatosan vezetett be Manu idézésével, de könyveből absolute semmivel sem bizonyított, ha nem jutna eszembe egy különös egyezés. Ballagi szerint énnekem Bossuet «imperialismus» az eszményem s idézi Bossuet felkiáltását, mint az én VI. Károlyra alkalmazott felfogásom quintessenciáját: «Királyok, ti istenek vagytok.» — Ime Rákóczi politikai testamentumának befejező, conclusiót kimondó részlete: a világi hatalmak *sont toutes images représentatives de la loi divine, ou pour parler encore plus énergiquement avec l'Écriture: Les Souverains sont des Dieux sur la terre* (Testament politique 77. l.). Azaz: a souverainek nem egyebek, mint földi istenek. — Igen, ezt nem XIV. Lajos, nem az «imperialista» VI. Károly mondja, hanem maga Rákóczi. Azaz szó szerint azt állítja, ünnepélyes formában, politikai testamentumában, a mit Bossuet s a mi Ballagi szerint nekem is eszményem. Ezek után pedig magam is kezdem azt hinni, hogy javíthatatlan confusio van a fejemben (pedig ezzel a sok támadás közt eddig soha se vádoltak). A mi az én eszményem, az Rákóczi nézetével szó szerint megegyezik, ez viszont Ballagi szerint VI. Károly legszemélyesebb politikai maximája. Mehr Licht! VI. Károly, Rákóczi, Bossuet, csekélységem szédítő forgatagba kerültek; melyik vette a másiktól nézeteit? miben tér el Rákóczi és VI. Károly? vajon én Rákóczi imperialismusát tartom-e eszményemnek, vagy VI. Károlyét? Nem lehet eldönteni: Ballagi szövegezésében VI. Károlyé szó szerint egyezik Rákóczi szavaival. Tanácstalanul támolygok, a forgatag még gyorsabb és még szédítőbb lesz, belesodródik a tisztes meaux-i püspök mellé a gúnyosan nevető Voltaire, majd az optimista Renannak corpulens alakja, A. France és Bourget, a mint a tribunról írt színdarabjával elegáns könnyedséggel lesujt Voltaire és France fejére! És mindezekről tanultam, mindez «eszményem» és mindez «mintaképem» volt! Ez több, mint a mit egyetlen szegény kezdő író elviselhet.

Épségben megszabadulva «eszményeimtől», melyekkel Ballagi analysise megtisztelt, még csak azt jegyzem meg, hogy az imperialismus kifejezés nem illik VI. Károly nézeteire. Az ő korával *kütfők alapján* foglalkozó irodalomban absolutismus az eddig használatos kifejezés. A Ballagitól citált irodalom, Manu-tól egész a L'Angleterre et l'Impérialisme cz. munkáig teljességgel közömbös VI. Károly felfogása megállapítására. Absolut uralkodó, autokrata volt, de ebben az irányban épen nem oly pregnans egyéniség, a hogy azt Ballagi feltünteti. 18 éves korától több éven át Spanyolországban tartózkodott s így azt hiszem, a «fiatalos lelkesedés» kifejezést szabad volt használnom. Hogy maga személyesen harczolt, erről meggyőződhetik Ballagi az ő spanyol tartózkodásával foglalkozó irodalomból, a melyet különben bizonyára ismer, csak akadémiai felolvasására nem tekintett meg. Ugyanott meg fogja találni, hogy «hű katalónjait» szerette, azt pedig nagyon jól tudja, hogy a katalónok az ő vezetése alatt a francia invázióval szemben *szabadságharcot* folytattak és így Károlyt fiatakorában tényekre támaszkodva *hasonlíthattam* szabadsághőshöz! Incriminált mondatomból csak ferdítéssel hozza ki tehát az ellentétet: szabadság és VI. Károly! Ha már a Habsburgok közt a XIV. Lajos-féle absolutismus (és még mindig nem imperialismus) prototypusát keresi, akkor I. Lipótról kellett volna beszélnie, — és akkor egyúttal kiderült volna, hogy ez az egész dolog semmi valóságos összefüggésben nincsen az én könyvemmel, hanem inkább a felolvasó olvasottságának kiterjedt voltát akarja documentálni.

Az az állítása, hogy munkám «párhuzamos életrajz», Rákóczié és Savoyai Eugéné, nem szorul czáfolásra, mivel semmivel sincs bizonyítva. A karzat megtapsolta s ezzel a felolvasó elérte célját. Hogy pedig miért nem rajzoltam a Lady Montague előadása alapján a bécsi udvar erkölceit, azaz a hogy ő mondja: «hol marad a milieu rajza Rákóczi egyénisége kifejlődésének színhelyén?», (azt hiszi talán, hogy Rákóczi egyénisége Bécsben fejlődött ki), erre egyszerűen azt felelem, hogy munkám címe «A száműzött Rákóczi», előadásomat 1715-ben kezdem s így a Lady Montague előadása iránt való tiszteletem mellett sem mehettem vissza Rákóczi ifjúságára. Az ő bécsi dolgait és a milieut megírta már Thaly Kálmán s bátorkodom Ballagit figyelmeztetni, hogy Thaly Kálmán írta meg Rákócziról s *nem én*, hogy fiatal korában *makacs kártyás* volt s hogy Thaly Kálmáné a felelősség, ha a

Rákóczi ifjúságáról írt *népszerű* művéből ország-világ megtudhatja a fiatal Rákóczi titkos peccatumának a tudományt semmiképen sem érdeklő történetét.* Hogy pedig mi köze Rákóczi száműzetéséhez VI. Károly szerelmeinek és ama «krudélis» nyilatkozatnak, melyet Ballagi nem tart reprodukálhatónak, de emlékeztet rá (mintha kenyerem volna a reprodukálhatatlan kifejezések emlékezetbentartása), az Ballagi titka, a kinek úgylátszik az írói compositio lehetőségeiről külön nézetei vannak.

* * *

Másik élvezetem szerinte a nemzeti érzés lekicsinylése. Felfogásomat Schopenhauer és Spinoza egy-egy mondatával jellemzi. Találóból lett volna, ha saját mondataimmal jellemez, de hát ez nehéz lett volna, mert a nemzeti érzést lekicsinylő mondatot *egyetlenegyet* sem találhatott könyvemben. E helyett megcáfolja Tolsztoj és Ferrero nézeteit a patriotismusról és militarismusról. Majd Schopenhauert is bátran megtámadja és kijelenti, hogy «*az antipatrióták és az antimilitaristák e főalakjaihoz egyenként bátorodom egy-egy kérdést intézni*». Hogy mit felel Tolsztoj, Ferrero, Schopenhauer Ballaginak az Akadémia színe előtt ünneplésen tett kérdéseire, az nem az én gondom, hanem Ballagié. Schopenhauerhez félnék kérdést intézni, mert ő úgy szokott felelni, hogy azt nem teszi ki az ember az ablakába. Én csak örülök, hogy e három ember bűneiért nem tesz *engem* felelőssé azzal, hogy kimutatná, hogy ezek is eszményeim voltak. E kérdések után elmélkedik az ezeréves magyar nemzetről és a hazafiságról. Ezen pár sorát én is aláírhatom. Azután áttér Rákóczira és azt állítja, hogy a baza gondolata a szatmári béke után csak

* Mi lett volna, ha én írtam volna e csodálatosan tapintatlan sorokat, melyeknek helyét Thaly iránti elnézésből nem idézem s melyek közt ezek még a finomabbak közé tartoznak: «*gyanakodni kezdett a peccatumról, — vallomást tőn gyóntatójának. De ez a «szent atya» sem fel nem világosítja, sem meg nem feddé a romlatlan lelkiületű fiút*» stb. a tapintatlanságot az egyház egyik szentsége iránt való tiszteletlenséggel tetézte! Mi lett volna, ha én tettem volna ezt? Gondolják meg ezt Thaly védelmezői. Ugyanitt Thaly Rákóczynak vallásos exaltációjában, önmagával szemben nagyon erős szavait «*redii ad peccatum, sicut canis ad vomitum*» készpénznek veszi és *igaztalanul*, az enyhítő körülmények tekintetbe nem vételével *súlyosbítja* a róla való ítéletet. A *népszerű* munkában!

formailag élt az itthon maradt magyar nemzetben, tartalmilag pedig azt *«csakis a hazájából hazája törvényhozása által számkivetett bujdosó fejedelem képviselte és képviselhetne»*. Szememre veti, hogy *ezt* a hazafiságot én nem tudom felfogni s ez az ő fő kifogása «A patriotismus» cz. pontban.

Ezért a megállapításáért, hogy a magyar nemzetben 1711-től 1735-ig, a mikor Rákóczit a halál megakadályozta a haza «képviselésében», hiányzott a haza gondolata s hogy ez kinn bujdosott Rákóczival, hálás vagyok Ballaginak. Ilyen primitív, mindenki eszének hozzáférhető formában Thaly Kálmán soha se tudta kifejezni történetphilosophiáját. Mindaz a sok ezer magyar, a ki megbékélt a szatmári békében, mindaz, a ki itthon maradt és verejtékezve művelte a magyar földet, az egész nemzet, a hogy élt és működött 1711 után 20—30 éven át, mindez nem igaz magyar, mindebben csak «formailag» van a «haza gondolata», egyszóval az egész magyar nemzet rossz magyar. Könnyen kérdezhetném és Ballagi nehezen felelhetne, mi történt a «haza gondolatával» akkor, mikor 1735-ben Rákóczi megszűnt azt «képviseelni és képviselhetni»? Vajon visszaszállt-e ez a szent gondolat Magyarországra és beköltözött-e azokba, a kik eddig csak «formailag» táplálták? Vagy talán Rákóczi József örökölte és utána a rodostói szegény száműzöttek egész 1800 utánig, amikor az utolsó ottani magyar is elköltözött az árnyékvilágból?

Nem, Ballagi magyarázata az egyoldalú kurucz felfogást, mely történetírásunkra azóta, hogy Salamon Ferencz és Gyulai Pál kritikájától nem kellett tartania, lidércnyomásként nehezedett, valóban *ad absurdum* vitte. Felfogása ugyanaz, mint azoké a hirlapi közleményeké, melyek engem hazaárulónak neveztek, mivel sympathiámat nem tagadtam meg azon magyaroktól, a kik a volt kurucz tábornok fegyverlársai, a tatárok kezeiből kilenczezer magyar rabot szabadítottak ki. Az ő nézetük szerint az igaz magyar az a kurucz volt, a ki nem ismerte el a dolgok változását és tatárok sereghajtójaként volt kénytelen — jobb érzése ellenére — magyar földre lépni. Ilyen felfogáson nem csodálkozom, ha pártpolitikából élő műveletlen ujságokban jelentkezik, de ha egy akadémikus, az Akadémia színe előtt, komoly érvek nélkül, mint természetes sarkigazságot állítja fel, akkor álmélkodnunk kell azon, hogy hova jutottunk. Ez a felfogás a nemzeti ideálok megmentésének ürügye alatt a nemzet szellemi kincseinek egész tömegét szórja ki felelőtlen pazarlással, mindazon

javakat, melyek az ő mai világba áthelyezett kurucz törekvéseinek* nem szolgálnak támasztékul. Ezen felfogás szerint Károlyi Sándor épen úgy csak «formailag» hazafi, sőt, mikor nem az Akadémia előtt beszélnek, épen úgy áruló, mint az szerintük Görgey, mint Nádasdy Tamás, mint a Batthyányak, Báthoryak, a kik Szapolyay Jánossal szemben I. Ferdinándhoz csatlakoztak azaz szerintük eladták magukat a Habsburgoknak, mint akár Zrinyi, a szigetvári hős, avagy a Habsburg-király hű szolgája Losonczy István Temesvár hősi védője! Eddig is tudtuk, hogy ezen felfogás szerint a magyarságnak fele, a nyugati fél, az, a mely napról-napra fegyverben talpon állva védte a török ellen a magyar földet, az a magyarság, mely a török mellett a német és vallon katonák pusztítását is némán, honvédelemmel megosztott munkában görnyedezve tűrte, ez a magyarság kétszáz éven át áruló volt, eladta magát az idegen királynak! Most jön Ballagi és megtélezi ezt a végső consequentiáiban szinte komikussá váló elfogultságot azzal, hogy a magyarság belső békéjének helyreállításával az egész nemzet — mondjuk ki a paradoxont — nemzetietlen lett. Ennél tovább nem lehet menni s szerencse, hogy Ballagi ideért, mert bizonyos, hogy most újra elkövetkezik előbb-utóbb a nyugodt, tényeknek megfelelő, komoly felfogás uralma, azé, a mely sem nem kurucz, sem nem labancz, hanem egyszerűen magyar nemzeti, minden nemzetit átfogó felfogás, a Széchenyi és Deák hagyatéka. Ballagi felolvasásának ez a részlete tehát nem egyéb, mint a mai kuruczokodó sajtónak berohanása Széchenyi István Akadémiájába. Nem engem illet *caveant consules*-t kiáltani.

* * *

Következő részlete a Rákóczi-gyalázásról szól. Felháborodva tiltakozik az ellen, hogy én a hirlapi támadásokra adott feleletemben, az Akad. Értesítő lapjain, fölmentve éreztem magamat a Rákóczi-gyalázás *ostoba* vádja alól. Feleletem azoknak szólt, a kik a vádat előbb hirlapokban, majd gyűléseken szórták bizonyítékok nélkül a jámbor közönség közé. Az Akadémiát nem illette

* Ez az, a mit szélbali-kurucz felfogásnak neveztem Thalynál s a mit Ballagi **pártja** nevében (?) az Akadémia előtt sértésnek vett. A *baloldal* német és francia parlamentarizmus gyakorlatban bevett, *komoly*, sőt a pártoktól elfogadott *hivatalos* kifejezés. Nem tudtam, hogy nálunk szégyenlik. Tudomásul veszem. De annyi bizonyos, hogy Thaly 1. kurucz volt, 2. szélbali volt. Mi itt a sérelem?

megjegyzésem; tudtommal a gyermekes hírlapi cikkeket nem az Akadémia sugalmazta, miért tehát e felháborodás?

Kinek a pap, kinek a papné. Ha rólam gróf Andrássy Gyula, Angyal Dávid, báró Hengelmüller László, Békefi Remig, Károlyi Árpád, Tagányi Károly, Takáts Sándor külön nyilatkozatokban mondják, hogy nem gyaláztam Rákóczit, ha ugyanezt megerősíti a magyar történetkutatók tömeges felszólalása, akkor tölem akár a történetírás büszkesége, Ballagi is hozzáállhat a M—g-hoz és egyszer, kétszer, akár ötször is elmondhatja, hogy igenis gyaláztam Rákóczit. Előadásában egyedül módszerei abnormitásai érdekelnek.

Jónak látja a Rákóczi-gyalázás *«kérdését egyetlen pontra szorítani össze»* (azaz a többit elejti). Ezen egyetlen pont a játékbarlang dolga. Természetesen ő sem hiszi el, hogy Rákóczi tudott volna a dologról. Nem hiszi el pedig azért, mert szerinte adataim nem megbízhatók. Végre itt jelentkezik a történész, az, a ki a kútfőkkel is foglalkozik s nemcsak többé-kevésbé üres szólamokkal és citatumokkal. Nem mondhatnám ugyan, hogy Ballagi itt úgy mutatkozik be, mintha Ranke-Waitz-Wattenbach iskolájában tanulta volna a kútfőkritikát. Ime szövegkritikai excursiója a magyar történetírás ragyogó büszkeségének: *«Szerzőnk e vád emelésében a hír szaván, vagyis a pletykán kívül kizárólag egy elzüllöttül leleplezett boulevard-író felszínes s egy «önéletrajzi regényből» vett adataihoz fűzött saját combinációira támaszkodik.»* A hír szava, vagyis pletyka nem egyéb, mint Pentenriedter császári követ párisi jelentése, a mely igen részletesen írja le Rákóczi helyzetét, a kártyázás dolgát s *a híre van* kifejezés nála kizárólag az összeg nagyságára, a 40,000 livres-re vonatkozik. Nem ismernék szomorúbb munkát, mint hogy ha nekem most 1914-ben előadást kellene tartanom a diplomáciai jelentések mint történeti kútfők értékéről és azon módszertani szempontokról, melyek szerint hitelességüket megítélhetjük. Manapság, mikor innen-onnan száz éve lesz, hogy ezek értékét Ranke felfedezte és egész korszakalkotó irodalmi munkásságát első sorban követjelentésekre építette, melyeket most Ballagi felsőbbbségesen *pletykának* nyilvánít! De bízom abban, hogy a mi történetjeink tisztában vannak a követjelentések értékével és Pentenriedter adatát más szempontból mérlegelik, mint a M—g és Ballagi, a ki felolvasásában mind inkább közeledett a M—g álláspontjához. Az *«elzüllöttül leleplezett boulevard-író»* nem más, mint Léo Mouton, a Bibliothèque Nationale-nak ma is könyv-

tárnoka, a kinek elzüllése meséjével a M—g látta jónak tractálni olvasóit csak azért, hogy évekkel ezelőtt írt könyvének adatait discreditalja. Ballagi követi a hirlapot, elzüllöttnek nevez egy komoly tudóst, a kinek egyéb köteteiről hallania kellett volna hosszú tanárkodása folyamán, a ki a világ első könyvtárának conservateur adjoint-je (ez *ma* is Mouton hivatalos czíme, — a Rochette-ügybe soha se volt belekeverve!) a helyett, hogy megnézné, hogy Mouton párisi levéltárak actáit *szó szerint* közli-e; — ha tehát kétség van hitelességében, nem alaptalanul feltételezett elzüllését kell hánytorgatnia a történetkutatónak, hanem egyszerűen constatálnia kell, vajon pontosan másolta-e le az actákat. A harmadik kútfőről, Prévost abbéről, a ki maga is kártyázott a Hôtel de Transsilvanie-ban és határozottan mondja, hogy Rákóczi hasznára folyt a kártyázás, semmit sem szól Ballagi, a kit úgy látszik, már a két első kútfőkritikai kísérlet is kifárasztott. További kritika helyett végkép elvész a M—g-től tanult stylaris virágok producálásában. Rákócziról azt mondja, hogy én *zsebelő sipistának marasztalom el*, rajtam pedig az Akadémia színe előtt a *szádizmus kórtünetét* állapítja meg. Fejemre olvassa valamely előkotorászott aphorisma-gyűjteményéből XIII. Leó pápa 1883-iki szavait s azután energikus végszó gyanánt kijelenti, hogy *megtestesült szántszándékos elhallgatást* követtem el, *in pessima forma és tízenhárompróbás rosszhiszeműséget*.

Nem óhajtom Ballagi hangját utánozni, még akkor sem, ha az Akadémiából hallatszik. A kártyázás dolgát a következő fejezetben az ő felolvasásától függetlenül fogom elintézni. Csak azt jegyzem még meg, hogy a szántszándékos elhallgatás vádját a *«mikor tudja»* két szóra alapítja: szerinte ebben a két szóban van összesűrítve az én gyalázkodásom. Mondatom így hangzik: *«Háznépe fentartására szerencsebarlangból kénytelen a pénzt szerezni, mikor tudja, hogy ennek árán nem egy fiatal exsistentia örvénybe merül.»* Ez előtt pedig a következő mondat áll: *«A vagyoni romlásból pedig így származtak házi kellemtelenségek, melyek már a fejedelem erkölcsi lényére is nyomasztó hatással voltak.»* Hát ha én Feleletemben a *«mikor tudja»*-ra nem hivatkoztam, ez legfőlebb azt mutatja, hogy nem használtam ki mindent, a mi mellettem szól. Mert ha már a játékbárlang dolga bizonyos, ha Rákóczi tudott róla (mindez a *«mikor tudja»* előzménye) és ha én felteszem, hogy ez a tudat az ő erkölcsi lényére hatással volt, nyomasztó hatással volt, hisz

szerintem részben ezért menekült a grosboisi magányba, akkor nem cz, hanem ennek az ellenkezője lehet Rákóczi igazságtalanság. Igazságtalanság, ha felteszszük (a mit Ballagi a «mikor tudja» elvetésével tesz), hogy Rákóczi játéklarangot tartván, azt tudta, hogy ott fiatal existenciák mennek tönkre, de nem törődött vele: azaz erkölcsi lényére ez nem volt hatással. — Ha Ballagi tovább is fentartja a «mikor tudja» támaszkodva a Rákóczi-nyilvánítás vádját, felhívom figyelmét arra, hogy a *Protestáns Szemle* szerint «*Rákóczi emlékének igazi megszentségtelenítői*» az én «*lelkismeretlen vagy legalább is vétkesen jóhiszemű támadóim*». A Protestáns Irodalmi Társaság közlönyének nézete mellett Ballagi, a protestáns egyház fia, — talán nem fog úgy szó nélkül elmehetni, mint az előbb említett történetírók nyilatkozata mellett.

* * *

Következő fejezetének tartalmatlansága felment attól, hogy a felolvasással, mint történetirodalmi productummal tovább is foglalkozzam. Csak röviden említem, hogy «Az emigráció és a diplomatiái nulla» cz. alatt a következő neveket és a nevek nagyságának megfelelő nagymondásokat és összefüggéstelen aphorismákat szórja össze: Dante, Piero Medici, Macaulay, Clarendon, Francesco Vettori, Kossuth, Mazzini, Herzen, Victor Hugo, Teleki Sándor, Rákóczi, Krózus, Kaiserstadt, XVI. Lajos (XIV. helyett), Nádasdy, Zrinyi Péter, Longueville, Beaufort, Francziaország, pápa ő szentsége, protestantismus, absolut királyok, concordatum, hitetlen török, hugenották, ce grand Cardinal de Richelieu, Gusztáv Adolf, a protestantismus kardja, Duc de Montmorency, Napkirály, Habsburgok, belpolitika, külpolitika, monarcha, külföld, frondörök, Rákócziak, Prinz Eugen von Savoyen, der edle Ritter, stb. stb., mindez nem egészen egy (mondd: egy) újságlapon. Közben szép akadémikus mondatok: «*Recsegorog az egész európai államrendszer. Egy szoknyalibbenés, egy sértés, egy kegyencz elvetése . . .*» «*Csak nem voltak hülyék*» a bécsi ministerek. Rákóczi szerinte «*láthatta, miként vonul vissza Hollandia minden nagypolitikától, hogy bukik meg Svéd- és Lengyelország nagyhatalmisága; miként foglalja el helyüket óriási léptekkel Oroszország*» stb. stb. Ez bizonyítja szerinte, hogy Rákóczi jól volt értesülve a «nagypolitikáról». Sokat használhat manapság Manuel portugál exkirálynak, ha látja, hogyan vonul vissza Anglia a kettős és hármasszövetség

fegyverzajától és hogy Japán és Amerika óriási léptekkel vonulnak be a «nagypolitikába»! Bizonyára örül, ha ágensei ilyen nagy újságokat jelentenek neki! Ilyen szétfolyó általánoságokban csak kis diákok fognak összefoglaló szempontokat felfedezni, a minék hiányát épen Ballagi veti az én szememre. Különben kimutatja, hogy az emigrációról való felfogásom Macaulay-éval egyezik. Hogy a nagy angolnak is ilyen kritikákat kellett eltűnne enyimmal egyező nézeteiért, mint nekem, azt nem hinném. Ez nekünk magyaroknak a privilégiumunk.

Mivel azonban Ballagi az újkori történet tanára és mivel nézetei mégsem adnak tudományos megbeszélésre alkalmat, legyen szabad öt gróf Andrassy Gyulának nézetére figyelmeztetnem: *«Rákóczi emigránskorabeli politikáját én sem tartom helyesnek. Teljesen osztom ebben a tekintetben Szekfü álláspontját. Erdély önállósága tényleg nem volt helyreállítható és nem biztosította volna a nemzet szabadságát; a szatmári béke elkerülhetetlen volt és tovább harcolni a megsemmisülést jelentette volna. Visszaestünk volna abba a nyomorba, a melyből Rákóczi makacs harcza mentett meg bennünket.»* (Magy. Hirlap 1914 május 10. és az Olesó könyvtárban.) Ha az újkori történet tanára silány munkának tartja is azt, a mit Rákóczi emigráns politikájáról kifejtettem, *megelégszem* gróf Andrassy Gyula helyeslő szavaival. Az igaz, hogy tudtommal gróf Andrassy nem Ballagitól sajátította el újkori történeti ismereteit. De én sem.

* * *

Az «összefoglalás»-ban az adoratio és veneratio különbségeit fejti ki a kath. egyház tanítása szellemében, ezzel egy lélekzet alatt Thaly Kálmánról, Wagner Richardról és Nietzsche-ről beszél (a kikről még eddig nem volt alkalma szólani), s azután összefoglalásként constatalja azt, a miről eddig szintén nem volt szó: hogy én *materialista* és (!) *Sainte-Beuve* tanítványa vagyok¹

¹ A Sainte-Beuve- említés ismét egyezik az előbb említett «tekintélyes akadémikus» kezdetleges analysisével. A materializmus vádját Landauer Béla, irodalmilag előttem sajnos ismeretlen író emelte egy felolvasáson. Görög Imre viszont egy másik felolvasáson azt hibáztatta, hogy nem vagyok materialista. Ő és Landauer egymás között megbeszélhetik, melyiköknek van igaza. Hogy a St.-Beuve-től tanulás hiba volna, a mit az ember szemére lehet vetni, ez azt hiszem olyan novum az irodalomban, hogy vele egész Európa figyelmét magunkra vonhatnánk.

«Meg vagyok terhelve» *skepticismussal* és *cynismussal* (erről már volt szó, a *sadismust* pedig kifelejtette az «összefoglalás»-ból) és híve vagyok a «*romantikus és lyrico-subjektív iskolának*». Ez ismét új felfedezés és annyit jelent, hogy legalább is Novalis epigonjának soroz be. Bizonyítani talán más alkalommal fogja.

Végző conclusiója: *Az ilyen munka történettudományi szempontból értéktelen.* Rám nézve lehangoló conclusio. Kénytelen vagyok a magyar történetírás ragyogó büszkeségének ítéletétől megint csak Andrassy gróf tanácsához menekülni. «*S a jövőben is mindig csak azt írja, a mit helyesnek hisz. Ne törekedjék tetszeni, hanem keresse az igazságot.*» Gyönyörű szavak, melyek értelmét eddig is törekedtem megvalósítani. Lehet, hogy ezért nem tetszik a munkám Ballagi Aladárnak.

* * *

Jegyzet a játékbarlangról. Egy jelenleg Párisban tartózkodó barátom Eckhart Sándor, szíves volt constatalni, hogy a Léo Moutontól a játékbarlangról közölt acták néhány orthographiai eltérést kivéve betűhíven megegyeznek a párisi külügymin. levéltárban levő actákkal. Ezen alkalommal néhány újabb adat is előkerült, a mit Mouton, a kit csak a ház és nem Rákóczi története érdekelt, elmellőzött. Ime *Bizoton* rendőrbiztos jelentése 1713 ápr. 8-áról: Je dois vous avertir, que non obstant les parolles que le sr Pean vous avoit données de faire cesser le jeu public de Lansquenet pendant les festes qui se tenoit a l'hostel de Perou il a recommencé hier avec un plus grand appareil disant que Mr de Pontchartrain avoit dit au Prince Ragotsky qu'il pourroit faire jouer dans ses appartemens et qu'il vous ecrivait pour le tollerer, comme j'ignore si ces faits sont véritables j'ay creu estre obligé de vous en rendre compte pour que vous me fassiez sçavoir vos ordres. — 1713 ápr. 20. *Pontchartrain Brennerhez*, közölve Moutonnál, vége (Mouton elhagyta) így hangzik: [faire cesser absolument] vous n'avez pas oublié Mr tout ce que vous avez eu agreable de me dire en dernier lieu a cet egard et j'en ay rendu un fidelle compte a sa Majesté qui a receu avec plaisir les parolles precises que vous avez bien voulu me donner, je ne puis cependant m'empecher de vous faire part de cette lettre que je reçois du comm^{re} Bizoton qui m'assure que le jeu a recommencé avec plus d'appareil que jamais ce qui seroit bien

contraire a toutes vos promesses, je n'ay point voulu en parler au Roy qui en auroit (sic) tres peiné jusques a ce que j'aye sceu de vous mesme si le fait et vray et supposé qu'il le soit ce que Mr le Prince de Transsilvanie souhaite que j'aye l'honneur de dire a sa Majesté a qui je ne pourrois en ce cas me dispenser de rendre compte. — 1713 *apr. 23. Brenner Pontchartrainhez*: La resolution du Prince de Ragotski touchant le jeu estant encore telle que j'ay eu l'honneur de vous dire, j'ay celuy de vous asseurer de nouveau que ce Prince très éloigné de vouloir déplaire au Roy, a pourtant permis et permet a ses gentilshommes françois et autres le jeu dont il s'agit, dans la confiance qu'il a que Sa Mté voudra bien qu'il aye des françois a son service, comme il en a eu depuis plusieurs années, et qu'il permet aux uns et aux autres les moyens de subsister auquel son etat present l'oblige d'avoir recours par raport a eux. sans vouloir pourtant souffrir aucun. scandale ou desordre. Tout ce qui se fait a cet egard est de son consentement c'est par son ordre que j'ay l'honneur de vous escrire ses sentimens et je n'y ajoute des miens que ceux de veneration et de respect. — 1713 *apr. 26. Pontchartrain Torcyhoz*: J'ay l'honneur Mr de vous faire part d'une lettre que j'ay escrite a Mr l'abbé Brener et de sa reponse laquelle vous verrez que malgré les paroles positives de faire cesser le jeu de l'hostel du Perou, A.^r le Prince Ragotsky est dans sa resolution de le soutenir et vous pourrez voir aussy par l'Extrait cy joint d'une lettre du com^{re} Bizoton que ce jeu continue avec plus d'affluence et de concours que jamais.* Le Roy a qui je[n] en ay pu me dispenser d'en rendre compte en a paru trespeiné et souhaite que vous ayiez agreable de prendre sur cela ces ordres. Il paroît d'autant plus extraordinaire que Mr le Prince Ragotsky veuille soutenir ce jeu, qu' estant icy incognito, il n'est point censé avoir de caractere pour l'autoriser, que les François qu'il

* Jellemző a rendőrség apr. 7. jelentése, mikor a hôtel elött nous avons trouvé audevant de la porte cochère le long dudit quai vingt carrosses arrêtés sous la porte et dans la cour dixhuit ou vingt chaises portatives et plusieurs porteurs et plus de livrées à côté, la porte et l'escalier éclairés de plusieurs lumières et un Suisse à ladite porte. Adatok a játék technikájára, Péan és D'Absac szerepére stb. Kiadta Léo Mouton. *Une descente de police et une rixe à l'Hôtel de Transsylvanie* (megjelent a *Bulletin de la Société Historique du VIe arrondissement de Paris*, XII. kötet, 49—58 ll.)

a a son service sont toujours également sujets du Roy, et par consequent obligez de se soumettre aux Loix et ordonnances du Royaume et qu'enfin il convient peu a un Prince de recourir a un tel expedient pour faire subsister ses domestiques [Pontchartrain közbeszúrta: surtout luy ne demeurant pas a Paris et ne jouant pas]. Je vous supplie de vouloir bien me mander ce que le Roy aura jugé a propos de decider et d'ordonner a cet egard affin que je puisse en donner avis a Mr Dargenson et luy prescrire ce qu'il aura a faire pour s'y conformer. — 1713 *apr.* 26. Kivonat Pontchartrain egy (másik) leveléből: jelenti, hogy D'Argenson R. két francia szolgáját elítélte; qu'il avoit fait sçavoir a M. l'abbé Brenner que quoique le Roy eut deffendû expressement les jeux publics, sa M^{te} voulait bien cependant suspendre la condamnation de ces deux françois qu'a ce que M le P^{ce} Ragotzy fut informé de la rigueur de ses ordonnances. — que l'abbé Br. luy avoit repondu que le Prince son Maitre permettoit a ses domestiques de tenir un jeu public, come la seule ressource qu'il eut pour les faire subsister, et qu'il esperoit que sa M^{te} voudrait bien luy accorder cette grace. — Sçavoir sur ce sujet les intentions de M^{te}. — 1713 *apr.* 27. R. hét oldali panasza XIV. Lajoshoz szomorú viszonyairól: Prevost de Scepus (Brenner) részletesebben meg fogja magyarázni, mily nyomorúságos helyzetben vannak. — 1713 *máj.* 3. Pontchartrain kérde Torcyt, mit határozott a király a Hôtel de Pérou-beli játékot illetőleg és mi legyen az eddig végre nem hajtott elítéléssel. Et le jeu continue avec le mesme desordre. (Mindez a párisi külügymin. levéltárban, Fonds de Transsylvanie tome XVII.)

Ezen adatokból és a Moutontól közöltekből megállapíthatjuk a következőket. A játék már 1713 április legelején folyt, Rákóczi szolgálói, Péan és D'Absac vezették. A rendőrség jelentésére a király elé került a dolog, a ki nem helyeselte a játékot, de mivel R. agense, Brenner megígérte, hogy abbahagyják, megnyugodott (ápr. 20. levél). A játék azonban nem maradt abban, s már ápr. 23.-án közölte Brenner a kancellárial R. resolútióját, hogy francia és egyéb szolgálóinak megengedi a játékot, mivel nem tudja őket másként eltartani. A kancellár e resolúcióban kifogásolta azt, hogy R. maga engedi meg a játékot, holott ő Párisban l. incognito van, tehát saját embereinek sem engedhet meg nyilvános játékot, 2, még kevésbbé francia alattvalóknak, még ha szolgálatában állanak is. A kancellár jelentette nézetét a

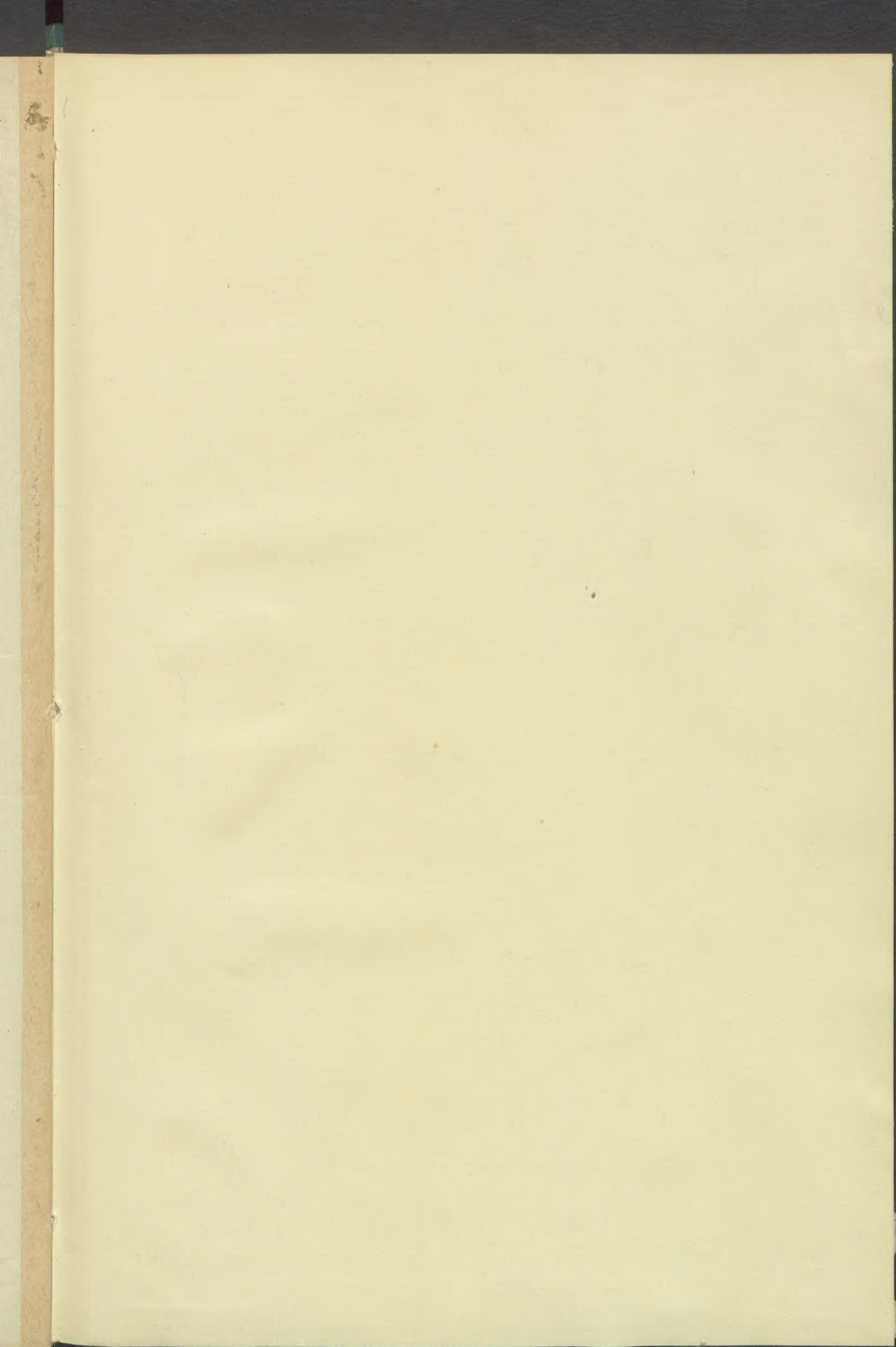
külügyminiszternek, hogy ez, mint a kinek hatáskörébe tartozik az erdélyi fejedelemmel való érintkezés, jelentse tovább a királynak. Addig is, míg a király határoz, a két francia ellen hozott újabb ítéletet nem hajtották végre. R. sietett szomorú helyzetéről a királyt levélben értesíteni azzal, hogy a részleteket Brenner fogja elmondani. Az újabb királyi resolútióról nem tudunk, de hogy az nem lehetett egyéb, mint a játéknak oly módon való megengedése, hogy Pontchartrain aggodalmai eloszoltak, ezt bizonyítja 1. Pentenriedternek könyvem 312. l. id. jelentése **1715** decz. 15-éről. R. jövedelme abból van, hogy meg van neki engedve in seinem haus alhier alle sonst verbottene grosse spil treiben zu lassen, welches ihm jährlich bis 40 tausend livres an Carten geld eintragen solle (a *solle* = a hogy mondják, egyedül a 40000 livresnyi összegre vonatkozik, nem pedig a hogy elferdítették támadóim!); 2. Brenner **1716.** kérvénye arról, hogy a játék *most* válik nehezebbre: devient trop à charge R.-nak (id. könyvem 341. l.), 3. a szemtanú Prévostnak egy adata, mely megegyezik a tőle független Pentenriedterével (id. u. ott).

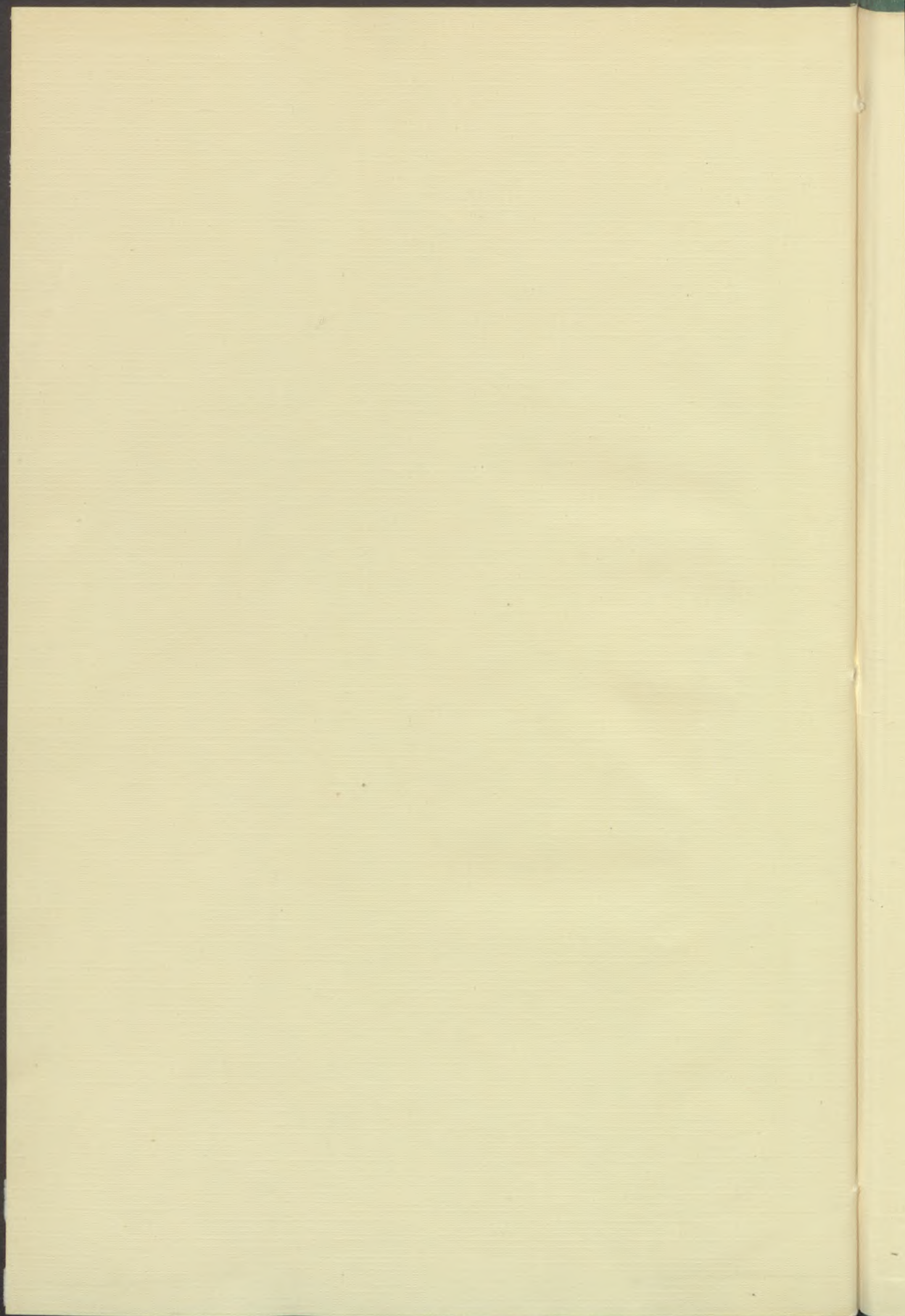
Annak a föllevésnek, hogy R. nem tudott volna a dologról, legyőzhetetlen kritikai akadályai vannak. Brenner hivatalosan accreditalva volt, mint az erdélyi fejedelemmel a francia udvarnál levő követ. Ura tudta nélkül mégis tárgyalhatott volna Pontchartrainnal és akár Torcyval is, de ez a lehetőség rögtön ki van zárva, mikor megtudjuk, hogy a játékügyről Torcy többször jelentést tett a királynak, a ki viszont több resolútiót adott ki ez ügyben. Ki van zárva annak a lehetősége, hogy Brenner ura tudta nélkül adott volna be hónapokon át leveleket, melyekről tudta, hogy tartalmuk a király elé kerül, a ki ennek alapján határozni fog, mikor tudta, hogy a király mindennap találkozhatik urával, egy czélzásra van szükség és az ő hűtlensége kiderül. S végtére Torcy sem volt gyermek, hogy ilyen egyszerű módon be engedte volna magát csapadni. — Az pedig, hogy a játék még 1715 és 1716-ban is folyt, absolute hihetlenné devalvalja az állítást, mintha Brenner műve volna az egész. 1713 áprilisától legalább is 1715 decz. 15-éig folyt ott a játék, minek híre

* R. a francia viszonyok nem ismerésével azt hitte, hogy nincs szükség kir. engedélyre. A játéktartás azonban akkor ép olyan állami jövedelem volt, mint ma a lottójövedék, így kameralistikus okból érthető meg a francia hivatalnokok tiltakozása.

egész Párisban elterjedt (ma az egész világon ismert dolog, *Manon Lescaut* által). Hatóságok levelei, királyi resolútiók és végrehajtásuk azon alapultak, hogy Rákóczié volt a játékház, s ez az alap fictio lett volna, csupán csak Brenner fictiója? Valóban, fájdalmas lehet e tényt elismerni, de remélem, a magyar történetírás nem fogja önmagát degradálni azzal, hogy itt behúnyja szemét. Pentenriedter jelentésében nincs komoly ok kételkednünk. Diplomata volt, a ki ura ellenségét kísérte szemmel. Ebben a helyzetben természetesebb volna, ha R. hatalmát túlbecsülné csak azért, hogy magának minél nagyobb tisztességet és dicséretet szerezzen, ha sikerül az ellenség «hatalmas» intrikáit kijátszania. A konstantinápolyi császári követek gyakran beleestek ebbe a hibába, mikor R. diplomatiái befolyását túlbecsülték és nem egyszer rémképeket láttak. De az ellenkező hiba legalább is valószínűtlen, az pedig, hogy Pentenriedter az elbeszélést újjából szopta volna, olyan lehetőség, melynek czáfolásától azok, a kik diplomatiái actákat valaha is tanulmányoztak, felmentve érzik magukat,

1974 APR 17

